

Vierhonderd jaar VOC: een impressie

DR. MARTIN VAN MEURS

Vierhonderd jaar geleden werd de VOC opgericht. Om dit memorabele feit te herdenken, vond tussen 3 en 5 april 2002 een conferentie plaats in de Universiteit van Stellenbosch. Aanjager van deze conferentie was 'Die Stigting VOC' onder de bezielende leiding van dr. Jan Visagie.

Het werd een goede conferentie omdat de reeds aanwezige kennis van de VOC op veel punten werd aangevuld en verdiept.

De deelnemers kwamen vanuit de gehele wereld, waarbij het geen verwondering behoeft te wekken, gelet op plaats en onderwerp, dat de delegaties uit Nederland en Zuid-Afrika het grootst waren. Opvallend was overigens dat ook veel amateur-historici de weg naar de collegebankjes hadden weten te vinden.

Twee minpunten moeten ook genoemd worden. Zwarte Afrikaanse historici hadden geen belangstelling voor het onderwerp en schitterden door afwezigheid. Daarnaast bleek dat de conferentie in de praktijk voornamelijk ging over het wel en wee van de compagnie aan de Kaap. Slechts enkele sprekers concentreerden zich op de verrichtingen van de VOC in Nederland en Azië.

In onderstaande bijdrage kan slechts een impressie worden gegeven van drie dagen confereren. Naar volledigheid zal dan ook niet worden gestreefd. Gelukkig kan iedereen via de geregistreerde emailadressen alsnog de lezingen van zijn of haar gading achterhalen.

Calvinistisch en multicultureel

Het hoofdreferaat van het congres werd uitgesproken door prof. Gerrit Schutte van de Vrije Universiteit Amsterdam en was getiteld: "Neerlands India. De wereld van

de VOC: calvinistisch en multicultureel.” Dat de VOC calvinistisch en multicultureel was, bleek op zich wel een houdbare stelling mits men aanvaard dat de Nederlandse Republiek een calvinistische identiteit bezat en dat de VOC ook in de praktijk werk maakte van haar opdracht om het Gereformeerde christelijke geloof te beschermen en voort te planten. Terecht wees Schutte erop dat er vaak een groot spanningsveld was tussen de harde wet, de rechte leer en het weerbarstige leven. Om deze spanning op te lossen hanteerde de VOC, aldus Schutte, het bijna typische Nederlandse gedoogbeleid. Dat wil zeggen niet ingrijpen als leven en leer uit de pas lopen. Gedoogbeleid als smeerolie, dat klinkt in ieder geval Nederlanders wel heel bekend in de oren. En de voorbeelden zijn overtuigend. Zo werden niet-christelijke religies in compagiesnederzettigen gedoogd en was het Batavia van rond 1700 met zijn 70 000 inwoners het voorbeeld van een multi-etnische en multiculturele stad.

Minder handen kreeg Schutte op elkaar voor zijn stelling dat de compagnie uiteindelijk werd opgeheven omdat zij ‘moreel’ failliet was. De meer prozaïsche toehoeders hielden het erop dat de VOC bezweek onder haar schulden en daarnaast niet meer was opgewassen tegen, met name, de Engelse macht op zee.

De VOC als handelsorganisatie

Opvallend was dat de VOC als handelsorganisatie betrekkelijk weinig aandacht kreeg. Sowieso was er weinig belangstelling voor economische vraagstukken gerelateerd aan de compagnie. Een uitzondering betrof de bijdrage van J.C. Armstrong getiteld “Rice for the Cape”. Hoewel er nauwelijks literatuur over dit onderwerp bestaat, kon Armstrong duidelijk aantonen dat rijst het belangrijkste handelsproduct was dat vervoerd werd met de provisieschepen. Deze rijst werd onder meer gebruikt als voedsel voor de slaven en veroordeelden, afkomstig uit India en Indië, die gebonden waren aan compagnie. Omdat de Kaap geen rijst had, moest dit product worden geïmporteerd. Armstrongs conclusie luidt dan ook: “The persistence of the rice traffic over nearly a century and a half is yet one more reminder that Cape Town belonged solidly to the Indian Ocean world of the VOC, and its institutional and logistical practices, once in place, proved very durable.”

Over de handelsrelatie van de VOC met de landen in de westelijke Indische Oceaan handelde het referaat van Con de Wet. Zijn uiteenzetting over de relaties tussen Kaapstad enerzijds en -onder meer- Mauritius, Madagascar en Mozambiek anderzijds maakte helder dat de VOC in dit gebied, met wisselend succes, probeerde om handelsbetrekkingen op te zetten en niet geïnteresseerd was in verovering van deze landen.

Van een iets andere orde was het betoog van Martha Chaiklin. Zij kon aantonen dat de VOC een stabiliserende rol speelde in de aanvoer van ivoor, vanuit Afrika naar de afnemers in Japan.

In Japan werd al eeuwenlang ivoor bewerkt door ambachtlieden ondanks het feit dat in heel Japan geen olifant rondloopt. Het probleem voor de Japanse ivoorindustrie was voornamelijk dat de aanvoer, met boten vanuit China, onregelmatig en in te kleine hoeveelheden geschiedde. Dit nu veranderde met de komst van de VOC. Aan de Kaap kocht de compagnie het ivoor op van Hottentotten en verscheepte dit materiaal in zodanige hoeveelheden naar Japan dat het ongeveer de vraag dekte. Mede door deze regelmatige aanvoer kon het ivoorsnijwerk in Japan ten tijde van de VOC een bloeiperiode doormaken.

Het sociale leven.

In verschillende referaten hielden de opstellers zich bezig met de sociale verhoudingen in de VOC-nederzettingen. Zo hield Nigel Worden een referaat onder de titel “Forgoing a reputation: Artisan honour and the Cape Town blacksmith strike of 1752”. Worden toonde aan dat het bij de staking van deze smeden niet zozeer ging om het hen aangedane onrecht (zij werden beschuldigd van diefstal) als wel om hun eer en reputatie. Aanvankelijk leken de smeden hun zaak te winnen want Krieger, de baas die de beschuldiging had uitgesproken, werd vervangen. Maar spoedig bleek dat de VOC een dergelijke aantasting van autoriteit toch niet onbestraft wilde laten. De stakers werden beschuldigd van opruiing en uiteindelijk werden de leiders zwaar bestraft.

Naast de ‘gewone’ relaties waren er uiteraard ook de schandaleuze relaties met name overspel en prostitutie. Nigel Penn hield zich in zijn paper “Adulterous relationships in the Cape of Good Hope in the eighteenth century” vooral bezig met overspel en echtscheiding. Echtscheiding kwam aan de Kaap nauwelijks voor. In de weinige zaken die de rechtbank wel bereikten ging het meestal om buitenechtelijke relaties van heren en boeren met hun slavinnen. Opmerkelijk, in dit kader, was de zaak Maria Mouton. Zij was getrouwd met Frans Joosten die een boerderij had in het Vier-en-twintig Rivieren-district. Omdat zij, naar eigen zeggen, slecht behandeld werd, knoopte zij een relatie aan met de slaaf Titus van Bengalen die sinds 1710 voor Joosten werkte. De gelieven beraamden een plan dat voorzag in de moord op Joosten. Deze moordpartij werd dat 3 januari 1714 uitgevoerd. Bij de daarop volgende weinig zachtzinnige verhoren vielen de geliefden spoedig door de mand. Na de veroordeling voor moord en overspel werden zij op gruwelijke wijze publiekelijk terecht gesteld.

In de handelsnederzettingen van de VOC werd prostitutie een bijproduct van de veranderende sociaal-economische verhoudingen. Verschillende sprekers gingen op dit thema in. Algemeen was de opvatting dat ontwrichting van de traditionele samenleving naast bittere armoede een vruchtbare bodem leverden voor de explosieve groei van prostitutie. Barbara Watson concludeerde in haar paper “Globalizing trade, the VOC and the growth of prostitution in the Malay-Indonesian Archipelago” dat: “Although prostituion may have complex causes, in

Indonesia and elsewhere we face the grim and undisputed fact that poor and uneducated woman all too often see participation in the sex trade as their only means of economic survival.”

Enkele individuen

Veel aardige en leerzame betogen gingen over personen die in de VOC-tijd een grote of kleine rol gespeeld hebben. Zo brak Johan de Villiers een lans voor “Abraham Josias Sluysken, die laatste Kommissaris-Generaal van die V.O.C. aan die Kaap” (1793-1995). Sluysken is de man die de Kaap overgaf aan de Engelsen zodat er een einde kwam aan anderhalve eeuw beheer door de compagnie. De geschiedenis heeft niet mild over hem geoordeeld maar De Villiers wijst erop dat Sluysken in de gegeven omstandigheden, met de hem ter beschikking staande mensen en middelen, weinig anders kon. Toch kan ook Johan de Villiers niet heen om de door Sluysken gemaakte fouten bij de verdediging van de Kaap zodat uiteindelijk zijn conclusie wel moet luiden: “Sluysken was ‘n getrouwe amptenaar wat binnen sy ervaringsveld en vermoens die Kolonie bestuur het, maar hy was allermins ‘n beminde en gewilde leiersfiguur wat die eretitel ‘Vader’ verdien het.”

A. V. van Stekelenburg vroeg aandacht voor “Een intellectueel in de vroege Kaapkolonie”. Deze intellectueel was Jan Willem van Grevenbroek (1644-1726). Van Grevenbroek diende de VOC tien jaar als secretaris van de “Council of Policy” onder Simon van der Stel. Opmerkelijk was de grote belangstelling die Van Grevenbroek aan de dag legde voor de oorspronkelijke bevolking van de Kaap. Nog opmerkelijker, vergeleken met zijn tijdgenoten, is de waardering die hij voor deze mensen opbracht. Zo schreef hij in zijn omslachtige Latijn: “De Khoi zijn blanker van ziel dan vele Europeanen.”

Een grote carrière zou Van Grevenbroek niet maken en na zijn ruzie met Willem Adriaan van der Stel werd hij zelfs een enigszins gefrustreerde randfiguur in de kolonie.

Celestine Pretorius droeg nog een andere VOC-dienaar aan. De chirurgijn Johann Friedrich Häsner (1764-1820) een man die naar alle waarschijnlijkheid de eerste medische handleiding in Zuid-Afrika schreef. Häsner was een hardwerkende Duitser die zijn wetenschappelijke kennis tegenover “dwase opvattingen en onsinnige bygelove” plaatste. Een man die zonder tot grote hoogte te stijgen op zijn eigen plaats, en in zijn eigen tijd, een van die vele duizenden schakeltjes was in de enorme VOC-ketting

Interessant in dit kader tenslotte was de bijdrage van Dirk van der Cruysse “Het onuitgegeven dagboek van een Parijse VOC-soldaat (1644-1651)”. De VOC was een grote werkgever. Rond 1700 waren 35 000 mensen in dienst van de compagnie verspreid over de Nederlanden, Kaap de Goede Hoop en Azie. Een van hen was

een onbekende soldaat die zijn wederwaardigheden, en talloze details over het dagelijks leven, te boek stelde. Uit veel van zijn verhalen blijkt dat hij van hoge komaf moet zijn geweest en dat hij waarschijnlijk zijn vaderland had verlaten omdat de grond hem te heet onder de voeten werd. Van der Cruysse heeft beloofd dat hij zijn best zal doen om de ware identiteit van deze huursoldaat te achterhalen waarna het onuitgegeven manuscript alsnog de lezers zal bereiken.

De VOC als militaire macht

Enkele bijdragen waren gericht op de militaire macht van de VOC. Onder andere het referaat van Victor Enthoven “Soldier of fortune: The Dutch East India Company as a military organisation”.

Helaas werd deze paper tijdens het congres niet verstrekt zodat bespreking hier achterwege zal blijven. Wel aanwezig was de bijdrage van Thean Potgieter “Maritime defence of the Cape of Good Hope” Terecht stelt Potgieter dat de positie van de Kaap tussen Europa en Azië aan de Kaap een hoge strategische waarde verleende. De Kaap werd derhalve gefortificeerd en binnen dit verdedigingssysteem nam het Kasteel, gebouwd tussen 1666 en 1677, een voorname plaats in.

Toch liet de defensie, dwars door de tijd heen, te wensen over zoals pijnlijk werd blootgelegd tijdens de eerste Britse bezetting in 1795.

Als een rode draad liep door Potgieters betoog heen dat het de Hollanders met hun beperkte mogelijkheden, steeds moeilijker viel om scheepsroutes te controleren, goede fortificaties aan te leggen en te onderhouden en daarnaast een adequate legermacht op de been te houden die af kon rekenen met indringers. Gaandeweg werd de strijd tegen de doelbewust opererende Engelsen met hun veel grotere reserves een strijd tussen David en Goliath.

Buiten de hier genoemde categorieën waren er nog diverse bijdragen die volledig op zich stonden. Zij handelden onder meer over de buitenposten van het Kaapse verversingsstation, de calvinistische invloed tijdens de eerste jaren van Kaapkolonie en de juridische implicaties van de vestiging aan de Kaap. Er kan dus van een rijke en gevarieerde oogst gesproken worden.

Slot

Het slot van de conferentie werd verzorgd door drie sprekers die over het geheel van de VOC-geschiedenis heenkeken.

Hans Heese wees er in zijn “Kultuur en kolonisasie: Die VOC en sy nalatenskap in Suid-Afrika” op dat in de zeventiende eeuw slechts onderscheid werd gemaakt tussen vrien en slaven.

Pas in de achttiende eeuw ontstond een standenmaatschappij waarin ook de huidskleur een belangrike rol speelt. Hij schrijft: “Wat aanvanklik as ‘n eenvoudige VOC-handelspos begin het, het oor ‘n eeu-en-‘n-half heen met rasse skrede uitgebrei. Gedurende hierdie tydperk het daar ‘n primitiewe, dog verbasend doeltreffende infrastruktuur ontstaan met landdroste, bygestaan deur veldkornette, wat Romeins-Hollandse regspraak beoefen het en predikante wat die Calvinistiese leer verkondig het. Die VOC, wat telkens die uitbreiding van die grondgebied aan bande wou lê, het beslis nie koloniale en imperiale uitbreiding in die oog gehad nie; dit was veel eerder ‘n saak van grondbesetting en die benutting van hulpbronne. Natuurlik was die praktiese implikasies daarvan dat die inheemse bevolkings hul grond en hulle besittings verloor het en dat hulle nageslag hierdie proses as klassieke kolonialisme sal ervaar.”

Met de ondergang van de VOC ging volgens Heese ook de gedeelde kultuur tussen Nederlanders en Afrikaners verloren.

Ook Pieter Kapp ging in zijn referaat “Die VOC-tydperk en die ontwikkeling van identiteitsbewussyn aan die Kaap” op zoek naar het blijvende van het VOC-tydperk. En ook hij zoekt dit blijvende vooral in het identiteitsbewustzijn. Zijn paper roept meer vragen op dan dat zij antwoorden geeft maar duidelijk is wel dat gepoogd moet worden een geloofwaardige identiteit te vinden die de toets van het debat kan doorstaan. Identiteit mag geen konstruktie zijn die het verleden dwingend wordt opgelegd om eigentijdse belangen te dienen. De vraag is nu hoe ontwikkelen, in de eerste plaats, de historici een model voor deze identiteit die voor alle inwoners van Zuid-Afrika aanvaardbaar is. Duidelijk is daarbij dat men daarbij niet op zoek moet naar het onderscheidende naar het eigene van iedere bevolkingsgroep maar dat eerder het algemene en voor ieder geldende voorop moet staan. In deze richting zoekt in ieder geval.

Johann Tempelhoff tenslotte behandelde de thema’s identiteit en historisch bewustzijn in zijn referaat “Lokalisering van inheemse identiteit gedurende die vroeë VOC-tydperk aan die Kaap: historiese bewuswording en die gebeurlikheid van krisis.” In zijn betoog dat mede was ontwikkeld door prof Jörn Rüsen uit Duitsland, pleitte Tempelhoff voor een andere benadering van de geschiedenis van Zuid-Afrika. Bij deze zoektocht naar het verleden zou de aandacht vooral gericht moeten worden op het algemeen geldende en erkend nuttige. Een soort gezamenlijke herinnering. Dus geen zoektocht naar het eigene van iedere bevolkingsgroep maar een speurtocht naar een gezamenlijk verleden en een gezamenlijke herinnering.

Daarmee zijn we terug in de actualiteit van de geschiedschrijving van Zuid-Afrika. Een onderwerp waarover nog lang en hevig gedebatteerd zal worden. Echter deze

discussie reikt te ver over het onderwerp 'de VOC' heen om hier verder gevoerd te worden. Terugkerend naar het eigenlijke onderwerp van de conferentie kan worden geconstateerd dat de VOC op een volwassen manier is behandeld. Dat recht is gedaan aan deze organisatie die, in haar eigen tijd, toch een belangrijke wortel was, en nog steeds is, van de Zuid-Afrikaanse samenleving. Onvruchtbare debatten over de schuld die de compagnie zou hebben aan van alles en nog wat bleven gelukkig achterwege. En alleen daarom al is er op deze conferentie onmiskenbaar weer een stap voorwaarts gemaakt.